

درآمد

نگارنده در تابستان سال ۱۳۷۶ عضو هیات‌گمانی زنی تپه چشمه علی شهرری به سرپرستی دکتر صراف بودم. که در مورخه ۷۶/۴/۱۶ بنا به دستور مهندس کازرونی، رئیس وقت سازمان میراث فرهنگی کشور، مأموریت فوق را نیمه تمام رها کرده و به اتفاق آقا سرفراز جهت انجام گمانه‌زنی و تعیین حریم بنای تاریخی ارگ علیشاه با پرواز ۴۴۵ تهران - تبریز، عصر ساعت چهار وارد تبریز شدیم و بلافاصله به اتفاق آقای بهروز عمرانی، از کارشناسان ارشد استان، جهت بازدید از محوطه فوق عازم محل شدیم.

آنچه را که در عصر همان روز مشاهده کردیم تصاویر ضمیمه این مقاله می‌باشد. محوطه ارگ با ماشین‌آلات سنگین بنیاد مصلی در حال تخریب بود. بلافاصله بنا به دستور سرپرست هیات، آقای سرفراز، مشغول عکسبرداری و فیلمبرداری از چگونگی تخریب آثار فوق شدیم و بعد از تهیه گزارش مقدماتی، شب و فردا صبح موقوف جریان را به ریاست محترم سازمان میراث فرهنگی، معاونت پژوهشی، پژوهشکده باستان‌شناسی، دفتر حقوقی و سایر مراجع قانونی اطلاع دادیم و صبح روز سه‌شنبه بار دیگر به اتفاق رئیس موزه آذربایجان و کارشناسان استان، از محل بازدید نموده و اقدام به تهیه مدارکی از قبیل فیلم، عکس و اسلاید نمودیم و فوراً در مورخه ۷۶/۴/۱۷ جریان را صورت‌جلسه نموده و قید نمودیم که با توجه به شدت تخریب آثار با ماشین‌آلات سنگین، هیچ مکانی را جهت انجام برنامه پژوهشی نیافتیم لذا عصر همان روز به تهران بازگشتیم. اما حکایت ارگ علیشاه، در دو دهه اخیر داستانی تلخ و شنیدنی است که به صورت مختصر گزارش می‌گردد.

موقعیت:

شهرستان تبریز یکی از کهن‌ترین شهرهای شمال غرب ایران است. و همواره با دوسه اثر شاخص شناخته شده است. یکی از آنها مسجد کبود است که به فیروزه جهان اسلام شهرت دارد (البته خود داستان غم‌انگیز دیگری دارد) دیگری بازار سرپوشیده آن است و از حیث معماری و بناهای موجود در آن یکی از بی‌نظیرترین مکانهای باستانی است. و اما از همه مهمتر و غم‌انگیزتر، «مسجد علیشاه» یا به اصطلاح معروف «ارگ علیشاه» است که سمبل تاریخ مبارزات ضد استبدادی و آزادیخواهی مردم آذربایجان و ایران محسوب می‌گردد.

این بنا در مرکز شهر تبریز و در ضلع جنوبی خیابان امام خمینی (ره) واقع و امروزه فضای اطراف آن برای برگزاری نماز جمعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. این مجموعه در سال ۱۳۱۰ هجری خورشیدی در فهرست آثار ملی کشور جای گرفت و به شماره ۱۷۰ به ثبت رسیده است. از سال ۱۳۵۷ حریم قانونی ۵۵ متری برای آن در نظر گرفته شد و قید گردید که بناهای مجاور مسجد علیشاه نایبستی بیش از هشت متر ارتفاع داشته باشند.

توصیف بنا:

بنای ارگ علیشاه در زمان خود در نوع خود یکی از بزرگترین بناهای اسلامی به شمار می‌رود. این مسجد در طی سالهای ۷۲۴-۷۱۶ هـ ق. توسط تاج‌الدین علیشاه گیلانی (جیلانی) وزیر الحاتیب و ابوسعید بهادرخان - در کوی موسوم به «مهاده مهین» ساخته شده و یکی از سه بنای بزرگ عصر ایلخانی بوده است. و گویا هدف از ساخت آن تحت شعاع قرار دادن «ایوان مداین» توصیف شده است.

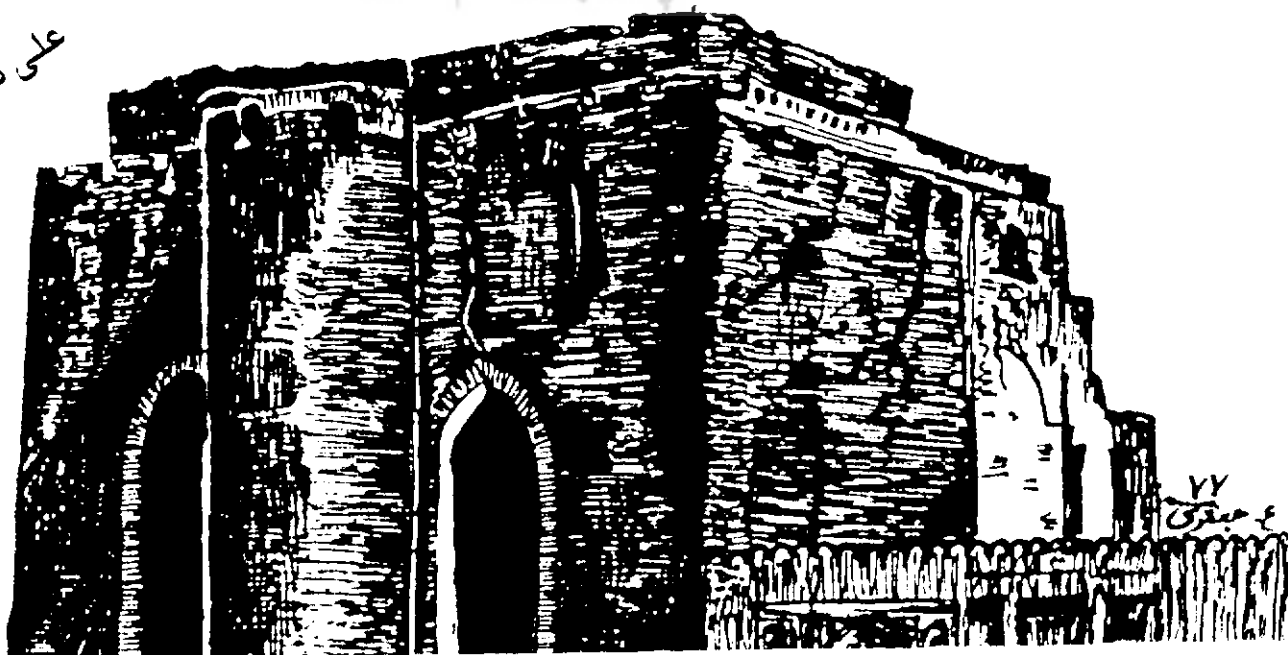
این بنای تاریخی در طول حیات خویش با حوادث گوناگون دست و پنجه نرم کرده است و عجب اینکه همواره همگان دم از عظمت و شکوه آن زده‌اند و کلنگی بر بنیان آن وارد نموده‌اند که متأسفانه شدیدترین آن، ضربه ما در دو دهه اخیر بوده است. (۱)

لازم به ذکر است که در زمان عباس میرزا قاجار این بنا به محل قورخانه و مخزن مهمات لشکر تبدیل شده بود و به همین سبب نام ارگ به آن داده‌اند. در زمان رضاشاه قسمتی از پهنه‌ی اطراف آن را به صورت باغ و گردشگاه عمومی (باغ ملی) در آوردند و سالن نمایش نیز بنا کردند و بعداً بنا بود که اطراف آن را به صورت میدان و خیابان وسعت بدهند. بطوری که بنای باقی مانده ارگ که سمبل شهر تبریز است در وسط میدان قرار گیرد. «اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی محل مناسبی برای برگزاری

نماز جمعه، مراسم و اعیاد دینی و تجمع مردم مسلمان و غیور و حزب‌ا... لازم و ضروری بود ولی متأسفانه چنین مکانی تهیه نشده بود و نماز سیاسی و عبادی جمعه پس از صدور دستور امام راحل به اقامه آن مدتی در جلوی ایستگاه راه‌آهن و زمانی در خیابان جمهوری اسلامی (بازار) و مدتی هم در ورزشگاه باغشمال برپا می‌شدو شاید کسی هم در فکر تهیه محل مناسب نبود و لکن پس از شهادت آیت‌... مدنی در محراب عبادت و نماز جمعه مسئولین استان خصوصاً استاندار وقت، آقای طاهری، برای احداث محلی جهت اقامه نماز جلسه‌ای تشکیل شد و به همین منظور چند محلی که پیشنهاد شده بود در صورت‌جلسه درج گردید و شب هنگام به این جانب ارائه نمودند محل‌هایی که پیشنهاد شده بود هر یک نواقصی و موانعی و مسائلی داشت و بنا شد پس از اداء فریضه صبح از محل مسجد تاج‌الدین علیشاه (ارگ) بازدید نمایم که موعده مقرر به همراهی چند نفر از حزب الهی‌ها رفتیم و...» (۲)

و بدنبال آن محوطه ارگ علیشاه که باغ ملی بود در سال ۱۳۶۰ بعنوان مصلای شهر انتخاب و متأسفانه قسمتی از محوطه و اثر فوق بوسیله دینامیت و مواد منفجره تخریب و بر اثر این شدت انفجار قسمتی از محوطه به تلی از خاک تبدیل شد و حتی دیوار جنوبی نیز شکاف عظیمی برداشت و تمام محوطه ارگ تخریب و قسمت‌هایی از اطراف، تبدیل به سوله‌هایی جهت برگزاری نماز جمعه گردید و از آن تاریخ، دیگر، دیدن ارگ برای همگان امکان‌پذیر نشد. این روند تا سال ۷۵ ادامه پیدا کرد.

علی صدرایی

است. علاوه بر موارد فوق کدام کارشناس باستان‌شناسی از محل فوق دیدن کرد و اظهار نمود که محوطه فاقد آثار است. نگارنده که به اتفاق آقای سرفراز از محوطه بازدید نمودیم انواع سفالینه‌های دوران اسلامی و حتی طلاقنماهای متعدد از داخل گمانه‌های حفر شده مکانیکی را مشاهده کردیم که در تصاویر ضمیمه مشهود است.

مسئول بنیاد مصلی همچنین در بخش دیگری از مصاحبه‌اش اظهار داشته‌اند که: «طرح مصلی به تأیید و امضای فنی میراث فرهنگی رسیده است و در خصوص اینکه باید این شورا در مورد طرح نظر بدهد هم باید بگویم زمانیکه مقامات عالی‌رتبه از جمله وزیر و مقامات بالاتر از این شورا در تهران و همچنین آقای سرفراز طرح را قبول دارند هیچ نیازی به نظر شورای فنی میراث فرهنگی نمی‌باشد.»!

علاوه‌تأیید گویی در بیان مطالب فوق مشاهده می‌شود. در خصوص جلسه وزارتی به اطلاع می‌رسانیم که در جلسه فوق تماماً تصمیم بر این شده بود که تا مقدمات و گزارش کامل پژوهشی در محوطه فوق انجام نگیرد هیچگونه عملیات یا طرحی مطرح نگردد و اصولاً هیچگونه طرحی در اطراف یک اثر باستانی و روی آثار، قابل قبول نیست مگر اینکه کار پژوهشی در آن به اتمام برسد و بدنبال آن جهت نگهداری آثار مشکوفاً اقداماتی صورت بگیرد. و لذا اینکه طرح مصلی فوق مورد قبول بوده، کذب محض بود.

بطور کلی مفاد این جلسه عبارت بود از:

- ۱- نقشه‌های تهیه شده برای اجرای طرح مصلی در تاریخ ۷۶/۴/۱۰ جهت بررسی، تحویل سازمان میراث فرهنگی کشور گردد و میراث فرهنگی ظرف یک هفته نظرات خود را در ارتباط با طرح اعلام نماید.
- ۲- کلیه عملیات اجرایی از سوی مدیریت بنیاد مصلی متوقف شود.
- ۳- گروه باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور به مدت یکماه در محل مستقر شود و در این مدت کاوش‌ها و مطالعات باستان‌شناسی لازم را جهت بیرون آوردن آثار و اکتشافات تاریخی مدفون در زیر خاک انجام دهند که با توجه به این تصمیمات گروه اعزامی سازمان میراث فرهنگی کشور در تاریخ ۷۶/۴/۱۶ با مشاهده تخریب تمامی سطوح محوطه فوق امکان استقرار در محل را نیافت و لذا به تهران بازگشت. نتیجه‌گیری و داوری را به فرهنگ دوستان این مرز و بوم وا می‌گذاریم که آیا چنین رفتاری از سر خردمندانگی است یا ...؟!

پی‌نوشت:

- ۱- روند معماری و شکل‌گیری و روایات و توصیف این بنای عظیم در مقاله‌ای جداگانه نگاشته شده و در این گزارش تنها به حوادث اخیر این بنا اشاره می‌گردد.
- ۲- خاطرات آیت‌... ملکوتی امام جمعه وقت تبریز در کتاب «مسجد مسجدش» به نقل از گزارش بیژن آقابیکگی در روزنامه شمس تبریز، سال اول، شماره اول، ۷۶/۱۲/۲۷، ص ۳.

در سال ۷۵ بنیادی موسوم به «بنیاد مصلی» تصمیم گرفت تا در این مکان، محلی ایجاد کند و به همین خاطر شروع به انجام عملیات خاکبرداری و در نتیجه تخریب قسمت‌های دیگر اطراف ارگ نمود تا اینکه مسأله به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی و مسوولین وقت شهرستان تبریز (از جمله استاندار سابق، شهردار سابق و امام جمعه) کشیده شد.

لذا با توجه به مذاکرات حضوری طرفین، مقرر گردید که یک گروه کارشناسی سازمان میراث فرهنگی کشور در مکان مورد نظر پژوهش انجام دهند و بعد از انجام مراحل فوق، نظر قطعی و یا هر گونه طرحی که ارائه بشود در شورای فنی سازمان تصویب و به اجرا درآید. بنابراین آقای سرفراز که پیش از انقلاب در قسمت شمالی محوطه ارگ، کاوشهایی را انجام داده بود بنا به دستور ریاست وقت سازمان و اینجانب جهت انجام مراحل پژوهشی اعزام محل شدیم.

اگر چه در یک جلسه وزارتی، مسوولین وقت شهر و مسوولین بنیاد مصلی قول داده بودند تا حصول نتیجه پژوهش هیأت اعزامی هیچگونه اقدامی در محوطه ارگ انجام ندهند، متأسفانه بعد از بازگشت از جلسه با انواع وسایل و ماشین‌الات سنگین شروع به تخریب محوطه فوق نموده‌اند. بعنوان شاهد، به نمونه‌ای از مصاحبه آقای بیژن آقابیکگی با مسوول بنیاد مصلی اشاره می‌نمائیم:

«... این امر نهایتاً منجر گردید که سازمان در تاریخ ۷۵/۱۰/۲۲ از بنیاد و مصلی تقاضای ۱۰۰ میلیون ریال جهت گمانه زدن نماید که با توجه به این امر خودمان با هماهنگی آیت‌... مجتهد شبستری، مهندس عبدالعلی‌زاده (استاندار) و مهندس درویش‌زاده (شهردار) هماهنگ اقدام به زدن ۵۰ گمانه در ضلع شرقی بنای اراک نمودیم که با توجه به عمق گمانه از ۶ متر الی ۹ متر و عدم وجود آثاری از بقایای تمدنهای قدیمی و اشیاء عتیقه این موضوع طی صورتجلسه‌ای ۷۶/۳/۳۱ به تأیید امام جمعه، استاندار و شهردار تبریز رسید و مقامات عالی‌رتبه استان در این صورتجلسه با توجه به بررسی خاکهای بیرون آمده از پنجاه گمانه زده شده که فاقد آثار باستانی می‌باشد آغاز عملیات ساختمانی را بلامانع دانستند. وی افزود: استانداری آذربایجان شرقی نیز در مورخه ۷۶/۴/۲۲ طی نامه شماره ۶۹۵۵/۶۰ عملیات خاکبرداری تا عمق ۵ متر را بلامانع اعلام کرده است.»

با توجه به مطالب مطرح شده می‌توان چنین اذعان داشت که: ۱- در هیچ پژوهشی گمانه زنی با بیل مکانیکی انجام نمی‌گیرد که متأسفانه آقایان ۵۰ گمانه فوق را تا عمق ۹ متری با بیل مکانیکی انجام داده‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند که فاقد آثار باستانی است. ۲- در خصوص وجود آثار، نیازی به انجام آزمایش نبوده چرا که آقای سرفراز قبل از انقلاب حفاری کاملی در محوطه شمالی ارگ انجام داده‌اند و شواهد باستانی محوطه فوق مسجل و مسلم می‌باشد. ۳- تخریب، حداقل در ۵۰ متری حریم آثار از نظر قانونی مشکل دارد که این امر حتی در ۱ متری حریم نیز مراعات نشده

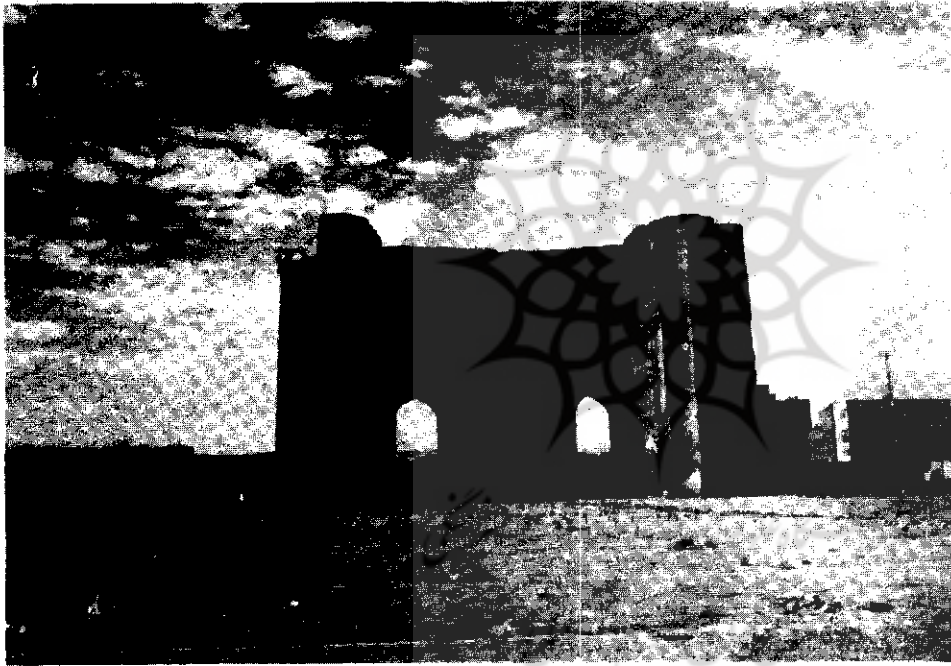
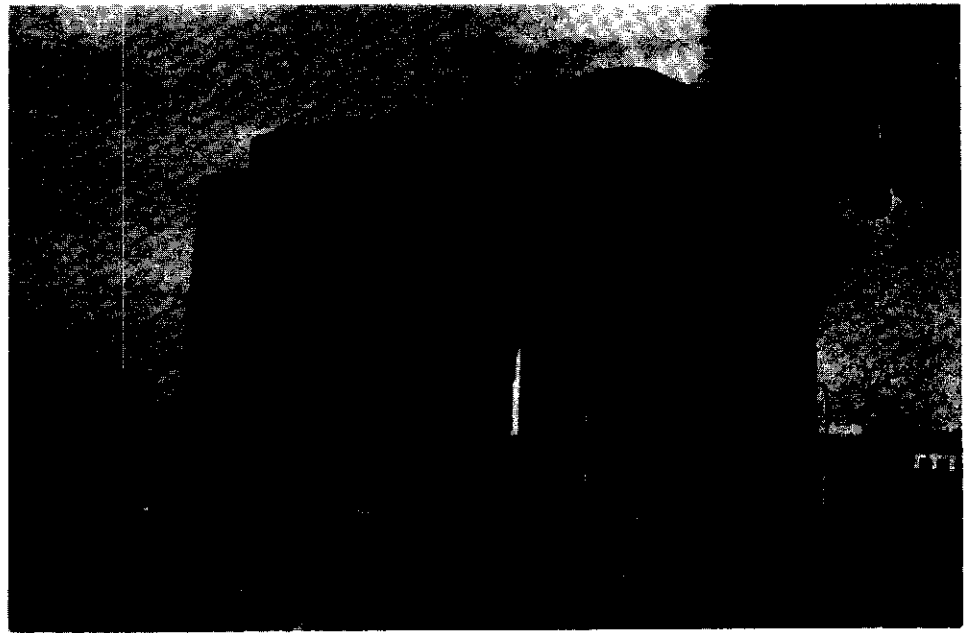
یادداشت‌هایی

بر

طرح

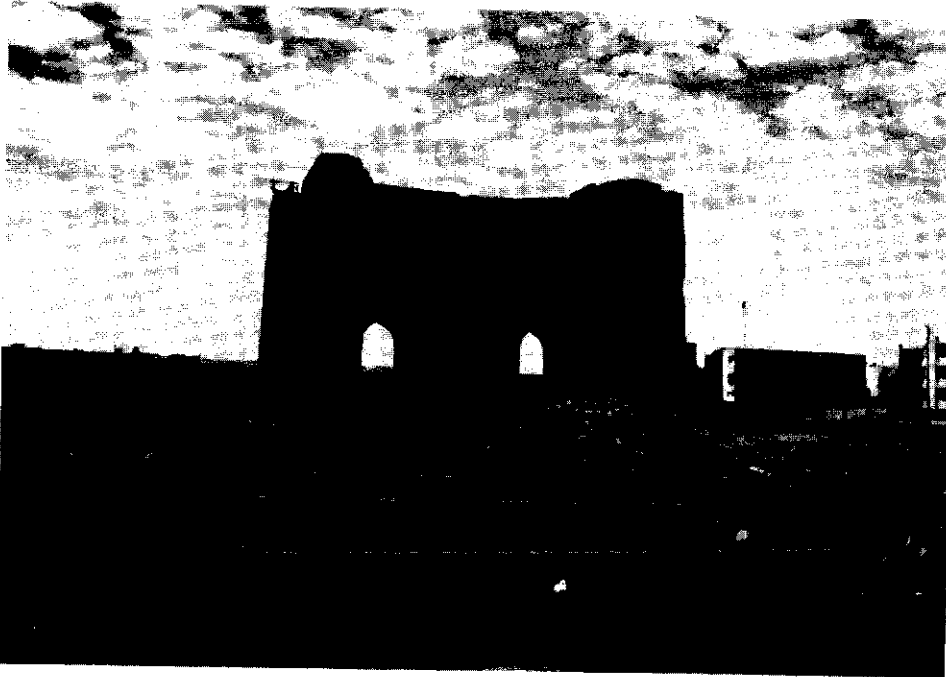
گمانه‌زنی محوطه ارگ علیشاه

ارگ عیاشاه پیش از هر گونه تخریب و خاکبرداری.

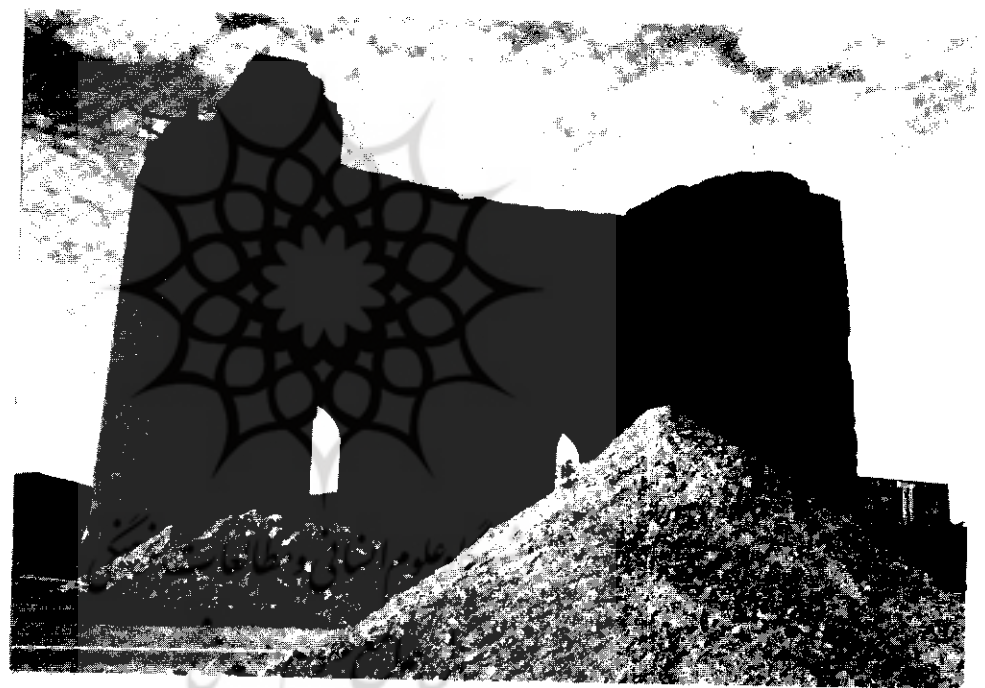

جبهه شمالی ارگ که هنوز نابود نشده است.

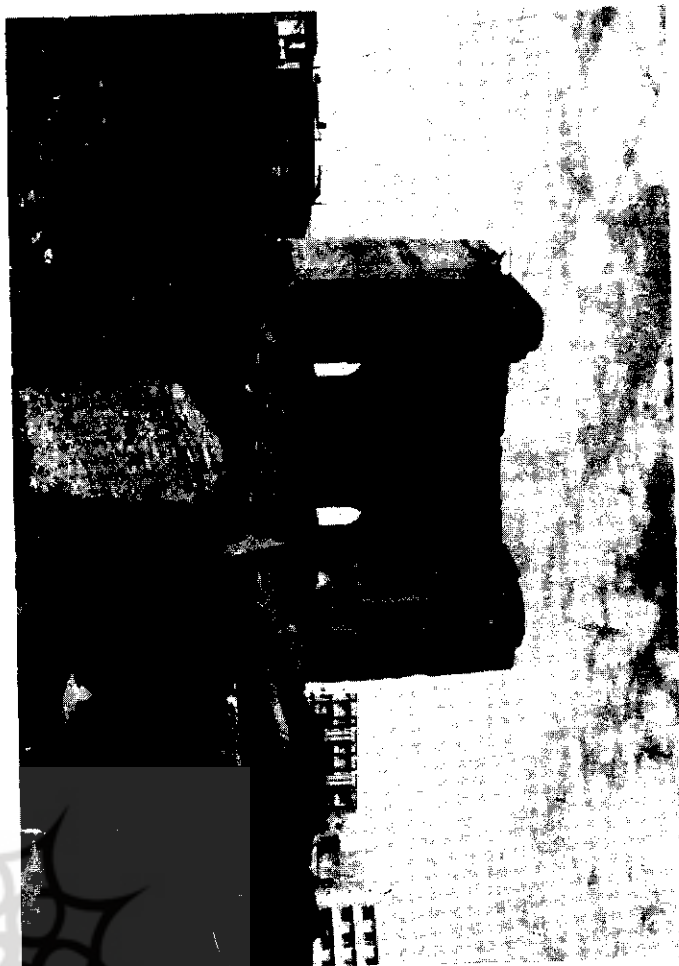
نمای کلی ارگ و حفاری غیر مجاز.

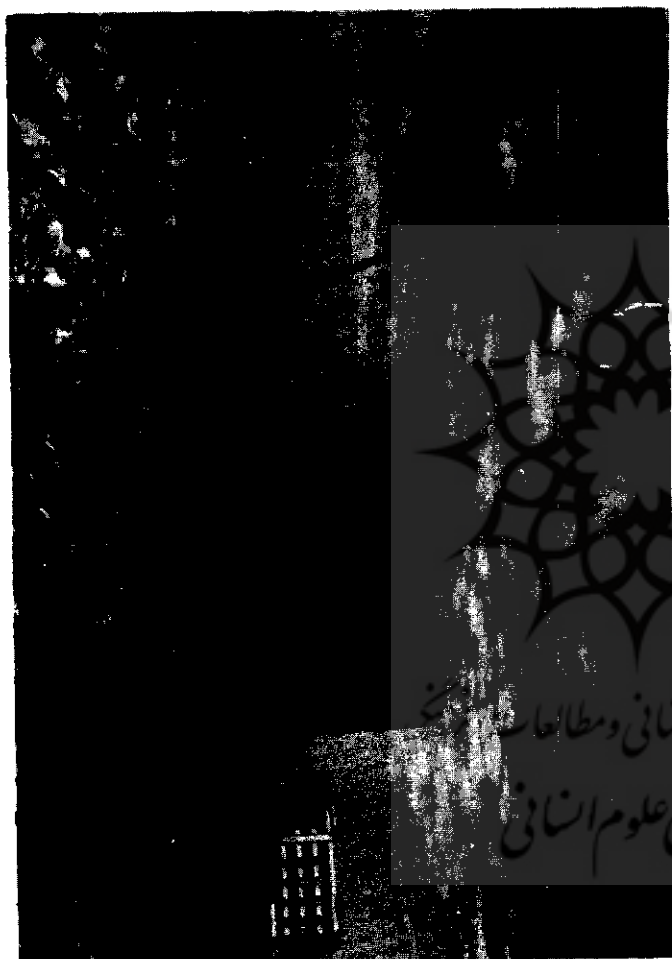
گمانه‌های آزمایشی که توسط بیل مکانیکی در محوطه ارگ زده شده است.

ویزانی تمام قسمت‌های اطراف آرگی.

گمانه‌های خاکبرداری شده در اطراف آرگی علیشاه.

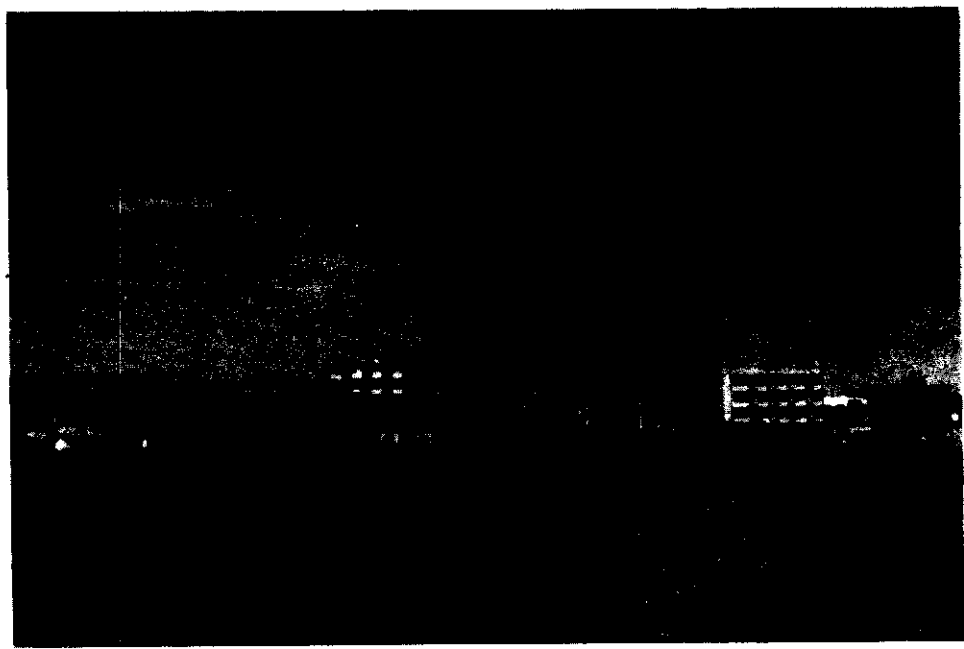
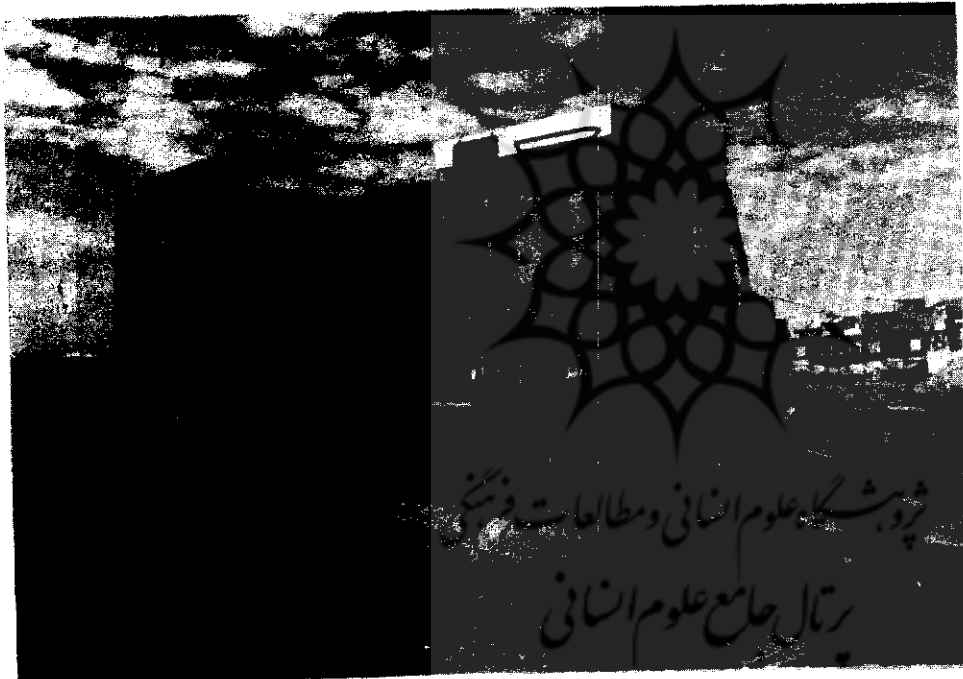
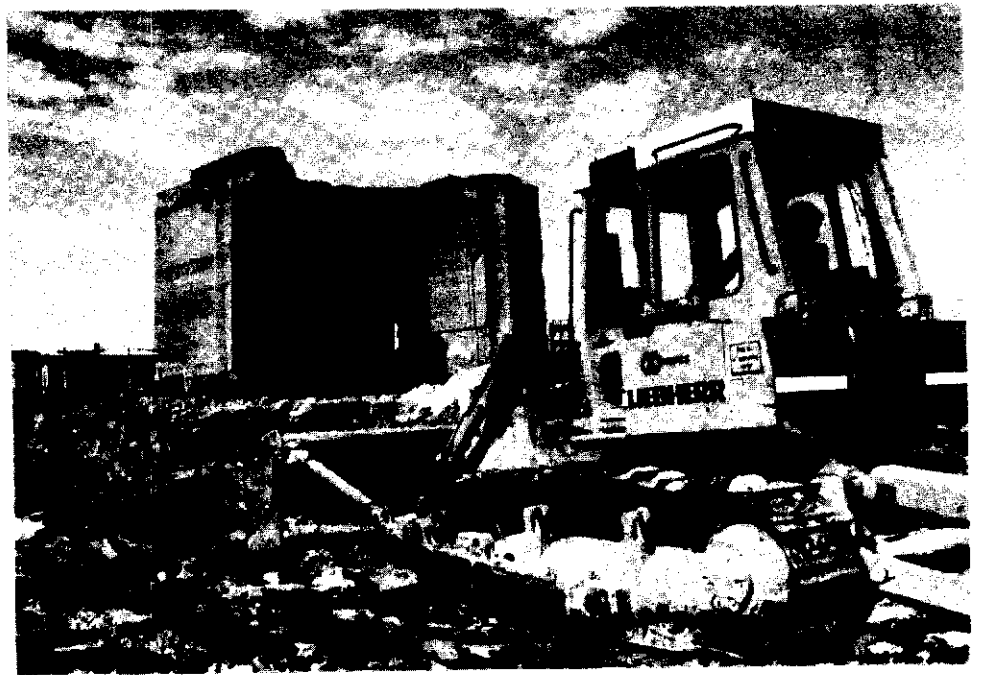

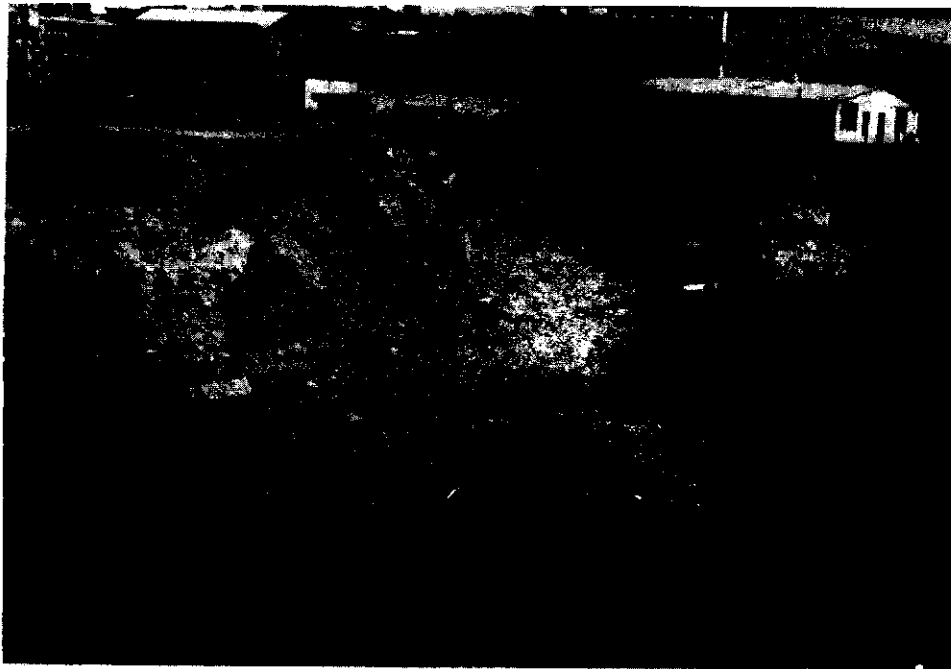
نمونه‌هایی از طلاقیماهای اطراف ارگ که در حال نابودی دیده می‌شود.

تخریب کل محوطه اطراف ارگ.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

به جز عکسهای این صفحه
سایر عکسها از آقای صدراپی می‌باشد.

